

УДК 322 (34.2-67)/28 (2-72.274/278)
DOI: 10.30970/sls.2022.71.3981

В ОБОРОНІ ВАРШАВСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ: ПРИЧИНКИ ДО БІОГРАФІЇ МАРЦІНА БРОНЕВСЬКОГО

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

*Український католицький університет
вул. Свенціцького, 17, Львів, 79011
Інститут історії Церкви
e-mail: doc_lub@ukr.net*

У статті висвітлюється політична, церковна і літературна діяльність польського шляхтича Марціна Броневського, оперта на гуманістичні ідеали і релігійну толерантність Чеського братства й спрямована на захист свободи сумління, проголошеної Варшавською конфедерацією. На прикладі Броневського розкриваються більш і менш відомі епізоди співпраці протестантів і православних у відстоюванні своїх релігійних прав. В аналізі літературної спадщини Броневського акцентовано на застосуванні ним юридичних документів і аргументів, важливих для впровадження правничого дискурсу у релігійну полеміку. Узагальнюються дані, представлені у давніших і сучасних дослідженнях, звернутих до постаті Марціна Броневського.

Ключові слова: Варшавська конфедерація, Марцін Броневський, Чеське братство, боротьба за свободу віри, Київська митрополія, протестантсько-православні взаємини.

Цьогоріч виповнюється 450 років Варшавській конфедерації (1573), яка проголосила право панівного стану на вибір віросповідання та уможливила відстоювання шляхтою релігійної свободи у Речі Посполитій. Акт Конфедерації, підтверджений присягами Генріха III Валуа, Стефана Баторія і Сигізмунда III, майже одразу був атакований його противниками у сенаті й на сеймах і сеймиках. Попри це, прийнятий документ неабияк вплинув на релігійні процеси у державі. За час трьох інтеррегnumів у ній помітно активізувалася протестантська Реформація, знайшли притулок вільнодумці і релігійні меншини, переслідувані у Європі. Зважаючи на це, Конфедерація підштовхнула Костьол до прийняття у 1577 р. декретів і канонів Тридентського собору й мотивувала до рішучішої протидії своїм опонентам, зокрема й у полеміці з протестантами. А внаслідок подій у Бересті до полемічного протистояння доєдналися православні. Тема Варшавської конфедерації і боротьби за свободу віри широко представлена в історіографії, проте вона надалі привертає увагу дослідників. Тож присвячені їй праці Вацлава Собеського, Яна Тазбіра, Генрика Віннера, Мірослава Королка доповнені новітніми розвідками Яна Мацюшка, Томаша Кемпи та ін.

Неабияке значення Конфедерація мала і для східних земель Речі Посполитої – вона вплинула на прагнення реформи Київської Церкви та унійний вибір її єпископату, на зближення православних і протестантів у відстоюванні своїх станових і релігійних прав, на появу цілого корпусу полемічних пам'яток. Актуальність цієї проблематики

підтверджує постійний інтерес до неї української історіографії, в якій найбільша увага приділяється церковно-історичним і богословським аспектам релігійних суперечок. Менш дослідженим залишається правничий дискурс конфесійного протистояння, який з середини XVI ст. набув особливої ваги в Європі, а після Варшавської конфедерації – й у Речі Посполитій, активізувавши впровадження юридичної аргументації у полемічні тексти.

У Київській митрополії до апології Варшавської конфедерації у православному творі “Апокрисис” звернувся (під псевдонімом Христофор Філалет) польський протестант Марцін Броневський (бл.1568–1624) – сподвижник київського воеводи, князя Костянтина Василя Острозького в його змаганнях супроти унії.

Особа Марціна Броневського привернула увагу дослідників. Російський візантиніст Микола Скабаланович висунув різні версії щодо автора “Апокрисису”, однак імені його не вказав (Скабаланович, с. 3–8). Польський бібліограф Кароль Естрейхер вважав, що ним був протестант Криштоф Бронський (Estreicher, 1894, s. 360). Такої ж думки дотримувався український історик Ігнатій Стебельський (Stebelski, s. 114). Натомість, польський історик Йозеф Третяк визнав ці ім'я і прізвище перекрученими від Марціна Броневського, хоча і сам помилково ототожнив останнього з більш відомим в історіографії католиком Марціном Броневським шляхетського роду Тарнава, дипломатом, істориком, секретарем Стефана Баторія, автором латиномовної праці “Опис Тартарії” (1595) (Tretiak, s. 183). Марціна Броневського як автора “Апокрисису” назвав український історик літератури Порфирій Яременко, який зазначив його пропротестантські симпатії (Яременко, с. 10–24). Сьогодні у авторстві саме протестанта Броневського цілком упевнені польські дослідники Януш Билінський, Тадеуш Кемпа, Марек Мельник, Ян Страдомський та ін., які спираються на значний документальний матеріал. Їхню думку поділяють українські історики Ігор Мицько, Наталя Яковенко, Василь Ульяновський, авторки літературознавчих і філологічних студій Наталя Поплавська, Світлана Сухарева, Валентина Сребнюк та ін.

Узагальнено оприлюднені в історіографії відомості про Марціна Броневського, звернувши увагу насамперед на релігійне середовище, в якому він сформувався і діяв. Відомо, що православність полеміста заперечували вже його сучасники-опоненти, які називали Філалета еретиком: новохрещенцем чи аріанином. Натомість, епістолярна спадщина, пов'язана з Броневським, що зберігається в Радзивілловому архіві Голівного архіву давніх актів у Варшаві, у відділах рукописів Курніцької бібліотеки Польської академії наук і Бібліотеки Національного інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві, остаточно засвідчила: автор “Апокрисису” був вихідцем із чеськобратської родини¹.

¹ Його батько – познанський підкоморій Пилип Броневський з Броньова великопольського шляхетського гербу Леліва – перейшов з католицизму у Чеське братство, на вернувши у нову віру своїх дітей. Цей факт, а також наявність підпису старшого Броневського (зі зазначенням його як калішського хорунжого і королівського секретаря) під текстом Сандомирського консенсусу (1570), активна політична діяльність і депутатство на сеймах його сина Марціна відзначено вже у польських виданнях XVIII ст. (наприклад, Wielądko, s. 696). Коротку біографію Прокопа Броневського див.: Chodyński, 1936b. А польський історик літератури Олександр Брюкнер виявив, що під псевдонімом Христофора Філалета ховався один із протестантських диспутантів у Познанському воеводстві. Учений назвав автора “Апокрисису” кальвіністом, який своїм розлогим цитуванням Акту Варшавської конфедерації боронив і православних, і протестантів (Brückner, 1896, s. 591–592). Генеалогію роду Марціна Броневського представлено у праці Я. Билінського (Byliński, 1994, s. 177) – першій монографії, присвяченій чеському брату, в якій автор дослідив його біографію, церковну, літературну й особливо докладно суспільну діяльність на тлі важливих політичних подій у Речі Посполитій. Участь у сеймах і виступи на них Броневського, а також його перебування на службі курфюрста Бранденбурга Йоганна Сигізмунда Гогенцоллерна висвітлено також у Czapliński (1966); Ochman (1970); Byliński (2016); Augustyniak (2019) та ін.

Ба більше: Вацлав Собеський назвав його “знаменитістю чеських братів” (Sobieski, s. 113). Водночас іноді особу Броневського пов’язують з кальвінізмом, з огляду на його співпрацю з прихильниками учення женецького реформатора Жана Кальвіна, у полемічних творах XVI–XVII ст. названих ще євангеліками. Тож вельми важливою у світлі теми є конфесійна приналежність Броневського, яка значною мірою пояснює його прихильність до православ’я і зацікавленість правничою проблематикою.

Відтак, коротка історична довідка. Чеське братство, або Єднота братська (Jednota bratrská, латин. Unitas Fratrum) сформувалось у середині XV ст. як радикальне відгалуження гусизму. Гостра критика Римської Церкви ідейним натхненником братства – чеським гуманістом Петром Хельчицьким, його наполягання на відмові у співпраці з несправедливою владою, яка порушує Закон Божий – а ці настанови цілком наслідувала спільнота, позбавили її державної підтримки: чеський король-утраквіст Їржі з Подебрада і празький архієпископ Ян Рокицана оголосили чеських братів поза законом. І навіть Мартін Лютер, який називав себе послідовником Яна Гуса, та консервативне лютеранство упереджено ставилися до Єдноти. Переслідувані на батьківщині, братчики шукали притулку в Угорському королівстві, німецьких князівствах і Польщі.

У Речі Посполитій Лютеранська Церква погодилась на діалог із Чеським братством лише після Сandomирського синоду (1570)², та й то під тиском Реформатської Церкви. Остання, маючи деякі спільні риси з Єднотою (синодальна структура, авторитет старійшин, жорстка дисципліна, впевненість у своєму Божому призначенні) і будучи відкритою до міжкультурних взаємин, підтримувала чеських братів. Реформати вели провід в іреничних ініціативах, тож попри деякі розходження (наприклад, Чеське братство не поділяло догмату Жана Кальвіна про подвійне передвизначення у справі спасіння, не визнавало можливості повстання проти несправедливої влади) у чеському єпископаті сформувалася прокальвіністська партія. Її лідером став учений, історик, педагог Ян Благослав. Реформати відкрили чехам свої навчальні заклади у Женеві, Базелі, Страсбурзі, Лейдені, Амстердамі, Гайдельберзі.

У Речі Посполитій реформати і братчики співпрацювали у суспільній, культурній і церковній царинах. Ідеться про взаємну підтримку на сеймах і провінційних сеймиках стосовно екзекуції Акту Варшавської конфедерації, проведення спільних синодів і прийняття рішень на користь обох конфесій, обмін пасторами і викладачами, а також кооперацію при підготовці біблійних і літургійних текстів: перекладу Гданської Біблії (1632), канціонала (збірки духовних пісень, 1636) і агенди (богослужбового збірника, 1637). Суспільна і церковна еліта обох конфесій ініціювала скликання міжпротестантського синоду у Торуні (1595), а також склала найбільшу дисидентську партію на протестантсько-православному синоді у Вільні (1599) й під час Братської бесіди (харитативного колоквиуму) протестантів і католиків у Торуні (1645).

Підписання Чеським братством Сandomирського консенсусу зумовило фактичне визнання спільноти польською владою. Це дало змогу братству розгорнути у Речі Посполитій не лише церковну і культурну діяльність (заснуванням громад, шкіл,

² З’їзд, на якому підписано Сandomирський консенсус між лютеранами, реформатами і чеськими братами для спільного опору наступові Контрреформації. Синоду передували палкі дискусії, в яких союзниками братчиків були реформати. Його делегати домовились визнавати служителів трьох конфесій та їхні обряди і виявляти взаємну правову підтримку. Однак головну мету – створення унітарної протестантської Церкви – досягнуто не було, насамперед через “не зовсім сердечне” ставлення лютеран до чеських братів (Petkunas, p. 320). Тож останнім було відмовлено у визнанні їхнього сповідання віри; “заради миру” учасники синоду погодились поважати лише Аугсбурзьке сповідання (1530) лютеран і Гельвецький символ віри (1536) прихильників учення Кальвіна.

освітнього центру з друкарнею у Лешно Сандомирського воєводства), а й міжцерковну (взаєминами з протестантами і православними). А з огляду на патронат з боку магнатів-реформатів (наприклад Лещинських і Гурків) і приєднання до братства представників польського нобілітету (Остророгів, Опалінських, Горайських), Єднота отримала можливість участі своїх делегатів на сеймах і в сенаті. В її реєстрах і протоколах занотовані імена князівських секретарів, депутатів, дипломатів.

Отже, тривалий упосліджений статус і перманентна боротьба за свої громадянські права об'єктивно підштовхували Чеське братство до союзу з протестантською і православною елітами, до їх підтримки на політичній арені.

Відомим учасником коронних сеймів був чеськобратський єпископ, шляхтич Шимон Теофіл Турновський, автор “Апеляції щодо оборони Варшавської конфедерації” (1600). Набув слави депутата й Марцін Броневський: достеменно відомо про його виступи на 15 сеймах, а також на Сандомирському з’їзді (1606) як учасника, у колі литовського підчасного, реформата Яна Радзивілла, збройного повстання шляхти – рокошу – під проводом краківського воєводи Міколая Жебжидовського. Спричинений невдоволенням частини польської еліти зовнішньою і внутрішньою політикою короля Сигізмунда III, рокош повстав також проти обмежень привілеїв протестантської і православної шляхти. За протоколами з’їзду, Броневський, якого обрали членом комісії з редагування Сандомирських артикулів, виступав на ньому з різкою критикою політики короля щодо урізання шляхетських прав, недотримання ним Акту Варшавської конфедерації, з вельми радикальними пропозиціями супроти Костьолу та Ордену Ісуса³. Будучи чеським братом, Броневський, названий у польській історіографії “видатним шляхетським парламентарем” (Augustyniak, 2019, s. 241), “одним із провідних представників партії т.зв. республіканців, опозиційної до королівської політики” (Ochman, s. 63), підтримав (можливо, під впливом реформатства) право опозиціонерів на опір владі.

Таким чином, Броневський дійсно мав тісні контакти з реформатськими сеньйорами (патронами церков) і міністрами (церковними служителями), часто виступав від їхнього імені або разом з ними на сеймах. Наприклад, на Варшавському сеймі 1611 р. він виголосив протест за дорученням реформатів⁴ через зруйнування католиками їхньої церкви у Вільні, пограбування і побиття віруючих, а також виклав вимоги щодо фінансової компенсації постраждалим. Наводячи факти прояву релігійного фанатизму в різних містах Польщі і Литви, Броневський посилався на Акт Варшавської конфедерації і вимагав від влади забезпечення проголошених нею юридичних гарантій свободи сумління (Byliński, 1994, s. 136–138; 2016, s. 132–135, 173–178, 183–187).

У своєму служінні ідеалу релігійної свободи Марцін Броневський керувався гуманістичними уявленнями про Церкву, сформованими у Чеському братстві. У Символі

³ Про програму радикальних змін у церковному житті Речі Посполитої, спрямовану на рішучу екзекуцію Акту Варшавської конфедерації, з якою Броневський виступав на різних сеймах і на Сандомирському з’їзді, див.: Strzelecki, 1935, 1936; Czaplinski, 1966, s. 114–116; Byliński, 1994, s. 35–36, 112–123, 147–156; 2016, s. 13, 66, 81–84, 132–135, 174–177; Pawłowska-Kubik, 2020, s. 473–505. Про його пропозиції до Сандомирських артикулів, подані на з’їзді, див.: Puncta, s. 293–294; рукопис див.: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/403745/edition/315944>. На деяких сеймах (наприклад, Варшавському 1611 р.) Броневський брав активну участь в обговоренні організації військової оборони польських і литовських міст (Byliński, 2016, s. 135), висловлюючи хвилювання з цього приводу також у листах до гетьмана Криштофа II Радзивілла (Staręgowski).

⁴ У щоденнику сейму зазначено: виступ Броневського як адвоката євангеліків показав, що це “дуже розумна людина”, яка виголосувала протестацію впродовж трьох годин “вельми переконливо, з наведенням багатьох прикладів і посиланням на право посполите” (Byliński, 2016, s. 173).

віри (1535) спільноти, зокрема, читаємо про “святу кафолічну Церкву, яка в її теперішньому стані складається з усіх християн, де б вони не жили на землі... всі вони зібрані в одну віру у Христа”. Що ж стосується окремої конгрегації, то вона “не є всією Вселенською Церквою, а лише її частиною і членом”. Чеські брати визнавали шанобливе ставлення до церковних традицій і обрядів, які “зберігають мир і злагоду між людьми [...] Немає значення, хто їх встановив: синод, папа, єпископ або ще хтось [...] Ми особливо шануємо пам’ять таких святих, як Пресвята Діва, Апостоли та інші [...] бо людські традиції не треба сприймати як незмінні і вічні закони”. А отже, “люди не повинні переслідувати одне одного через церемонії і звичаї [...] Члени одного Тіла Христового мають шанувати одне одного й допомагати в любові” (Atwood, pp. 273–295). Така ексклюзивна еклезіологія живилася духом толерантності, налаштованістю на релігійний діалог, властивих Єдноті.

Постійний пошук Чеським братством підтримки впливових політичних діячів і його проєкуменічні настрої вказують на причину присутності Марціна Броневського у колі Костянтина Острозького⁵. Єднота була вельми зацікавлена у збереженні церковно-правових позицій православ’я, усвідомлюючи небезпеку від зміцнення Костьолу, який в протистоянні з протестантами прагнув повернути на свій бік єпископат Київської митрополії. Наступ католицизму мотивував Єдноту на підтримку Київської Церкви: обидві мали спільного ворога. Такі мотиви співпали з планами князя Острозького: “захоплений” культурно-освітніми здобутками Реформації (Кемра, 2002), він запропонував польському шляхтичу-протестанту свій патронат, зважаючи на його богословську ученість і правову фаховість. На думку М. Мельника, діяльність чеського брата Марціна Броневського є найбільш яскравим прикладом співпраці православних і протестантів у царині антикатолицької полеміки (Melnyk, s. 179).

Ця співпраця виразно проявилась і в суспільно-церковних акціях, і в полемічних текстах. Уперше Марцін Броневський публічно підтримав православних на синоді у Торуні. Скликаний протестантами з метою зміцнення союзу, записаного в тексті Сандомирського консенсусу, з’їзд зібрав делегатів з усіх земель Речі Посполитої, зокрема з Білої і Червоної Русі, Волині, Поділля і Київщини. За документами, оприлюдненими польським істориком Йозефом Лукашевичем, Броневський приїхав на синод у складі делегації малопольських реформатів. Там він оголосив присутнім лист від міністрів Руського воеводства, в якому ті, не маючи можливості бути присутніми на синоді, надали право виступати від їхнього імені своїм представникам: двом духовним (Янові Хоцімовському з Дрогоїва та Бартоломею Фальконішу з Кременця) і двом світським особам: панам Марціну Хжанстовському і Марціну Броневському (Łukaszewicz, 1853, s. 261–262). Будучи вправним дипломатом, Броневський почав активно просувати на синоді інструкцію, яку привіз у Торунь секретар князя Острозького Каспар Лушковський. У ній, з огляду на перемовини єпископату Київської Церкви з Римом, накреслювався

⁵ Збереглися відомості про тривале перебування Броневського на землях Київської митрополії, переселення на Волині (зокрема в Острозі, де він співпрацював з науково-освітнім гуртком Острозького колегіуму, й, на думку Т. Кемпи, члени гуртка допомагали йому у написанні “Апокрисису”), на Берестейщині (біржанські Радзівілли надали чеському брату річну платню у 2 тис. злотих і містечко Селець під Берестям, див.: Пазднякоў), а також на Київщині – тут він отримав від князя Острозького в оренду або у власність містечко Вільськ з навколишніми селами. Є припущення про володіння ним кількома селами у Червоній Русі. А ще разом із братом він був власником земель на Волині, у Брацлавському і Чернігівському воеводствах (Мицько, с. 84–85). Перебуваючи в Києві у 1590 р., Броневський залишив запис про себе на мармуровій плиті декоративного фриза над синтроном у Святософійському храмі (панно № 22, графіті № 1932) (Корнієнко, с. 91, 351).

план імовірного союзу православних з протестантами. Броневський виступив на синоді з викладом фактів порушень Варшавської конфедерації і тих причин, які перешкоджають дисидентам і “людям грецької віри” відстоювати свої станові і релігійні вольності, агітуючи до взаємної протидії католикам. Внаслідок обговорень учасники синоду прийняли звернення з переліком скарг на релігійні утиски до великого коронного канцлера, гетьмана Яна Замойського, який опонував політиці короля Сигізмунда III і був лояльним до некаатоликів. І саме Броневський та люблінський підкоморій, реформат Криштоф Рей були делеговані з цим посланням до гетьмана (Łukaszewicz, 1842, s. 113–114)⁶.

Наступний факт – участь Броневського у православному Берестейському соборі. Є пряма вказівка на це у Баркулабівському літописі: в описі собору в ньому згадано “пана Тулевича, маршалка, а пана Еламолинського⁷ і пана Броневського, людей годних”, “два євангелиці, а третій новокрещенцов”, яких учасники собору “ужили” при написанні “письма, албо універсалу” до його королівської милості (Баркулабовская, с. 181–182). Що ж до самого собору, то його докладний опис міститься у кількох творах чеського брата.

Після Торуня і Берестя Марцін Броневський виконував місію посланця князя Острозького до його зятя – великого гетьмана литовського, реформата Криштофа Радзивілла (Перуна). Обидва магнати вели перемовини з приводу підготовки протестантсько-православного синоду у Вільні (або Віленської конфедерації). У листах до зятя Острозький висловлював цілковиту довіру своєму протеже (“моєму доброму приятелю”), з яким можна відверто спілкуватися (“мовби мої уста з устами вашої милості розмовляли”). А ще князь писав про особливу потребу у Броневському як у депутаті на сеймиках “у Південній Русі” (йшлося про сеймики у Вишні, Галичі, Кременці) та у написанні ним протестації проти порушення королівської клятви стосовно релігійної свободи. Острозький наголошував на плідній роботі Броневського на Київському передсеймовому сеймику, скликаному з метою підготовки судового позову волинської шляхти проти унійних єпископів. На сеймику Броневський був обраний послом від Руського воєводства на Варшавський сейм, що мав розпочатися 2 березня 1598 р. (Жукович, с. 329–332, 339–340, 591). Чеський брат приїхав у Варшаву зі своєю промовою на захист релігійних прав православних і фактично очолив депутацію, яка подала позов до сенату з вимогою позбавлення унійних владик Іпатія Потія і Кирила Терлецького єпископських кафедр (Довбищенко, с. 92). Зусилля православної делегації на сеймі змусили Сигізмунда III видати 13 квітня 1598 р. універсал, внесений до Коронної метрики, в якому король закликав до збереження миру між унійними і православними, визнаючи цим факт існування духовенства “грецької релігії... яке не бажає приєднатись до унії” (1598 года, с. 119–120; Жукович, с. 340–344).

⁶ Польський хроніст і чеський брат Анджей Венгерський наводить також лист, відправлений після Торунського синоду Шимоном Теофілом Турновським до александрійського патріарха Мелетія Пігаса. Не виключено, що участь у цій акції взяв і Броневський, з огляду на його співпрацю з православними і обізнаність про контакти Острозького з Пігасом напередодні Берестя. Ба більше – немає сумніву в особливому зацікавленні Броневського православним богослов'ям, в якому чеський брат знайшов спільне з власними поглядами на Церкву. Тож саме його було обрано на синоді очільником комісії з вивчення православних богословських і канонічних текстів. Для роботи у ній чеський брат, перебуваючи у Вільні, прохав князя Острозького надіслати на допомогу місцевим євангеликам кількох “учених греків”. Імовірно, серед них був Кирило Лукаріс – племінник і посланник Мелетія Пігаса, який поперемінно викладав в Острозькому колегіумі і школі Віленського Святодухівського братства. Лукаріс заприятелював з Броневським, й у Вільні обидва диспутували з єзуїтами. Не випадково Пігас у своєму листі до Броневського відзначав його “мудрість і вченість” (Wengerscii, p. 497; Любашенко, с. 18–20; Sławiński; Kempa, 2007a, s. 96).

⁷ Йдеться про волинського посла Дем'яна Гулевича, обраного на соборі маршалком, небожа володимирського військового Василя Гулевича, і луцького суддю Остафія Слович-Малинського.

А 1599 р. на синоді у Вільні Броневський разом із Криштофом Павловським (Wengerscii, p. 480), членом люблінського трибуналу від Київського воєводства, уже як представник князя Острозького запропонував депутатам на розгляд артикули порозуміння між протестантами і православними. Написані Шимоном Теофілом Турновським артикули закладали ґрунт під релігійний альянс (Кемра, 2007b, s. 151–165). Ця пропозиція викликала палкі дискусії присутніх, в яких Броневський був вельми помітним, заохочуючи всіх до її підтримки (Wengerscii, p. 490; Łukaszewicz, 1835, s. 175–182). Та більшої згоди дійшли депутати при обговоренні фактів порушення релігійної свободи і виробленні спільних заходів для відстоювання прав “людей грецького сповідання” і “дисидентів (незгідних у вірі з римлянами)”. Адже “ми в однаковій свободі народжені в цій республіці, як і люди римського сповідання” і прагнемо “миру між собою” на підставі “ретельного дотримання прав і переваг”, проголошених Варшавською конфедерацією (Акт, с. 300, 302). Підсумковий документ синоду⁸ Й. Лукашевич назвав “політичною унією” протестантів і православних, яка, за їхнім задумом, мала стати відповіддю на “унію католиків з греками” (Łukaszewicz, 1835, s. 186).

Церковно-правничу завзятість Марціна Броневського доповнює його літературна праця на користь православних. Майже одразу по завершенню подій у Бересті в соціанській друкарні Олексія Радецького у Кракові побачив світ анонімний твір польською мовою “Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто помісному, синоді в Бресті Литовському” (1597). Сучасні польські історики Ян Билінський, Йозеф Длугош, Антон Міронович, Станіслав Щенсний, Емілія Яновська та ін. вважають автором пам’ятки Броневського⁹. Їх у цьому підтримують українські (Вирський, с. 144), білоруські (Пазднякоў), італійські (Nosilia) та ін. дослідники. Дійсно, до такого висновку підводить не лише авторський натяк у тексті “Апокрисису” – “выдалося зь нашей стороны часу недавного книжки под титулом “Ектезисъ [...]”, а й вельми розлогі та неприховані похвали Броневського у бік цього “скрипту” (Апокрисисъ, с. 1028–1030).

“Ектезис” містить стислий опис подій, які передували православному собору, хроніку самого собору з переліком його учасників (і що важливо – з вказівкою на поважні церковні посади духовних і соціальний статус світських осіб)¹⁰, наведені виступи на

⁸ Власне “Акт конфедерації, прийнятий у Вільно, шляхетства Речі Посполитої православного і протестантського сповідань для взаємного захисту від гонінь з боку католицького духовенства”, який Марцін Броневський підписав у групі “вельможних панів”. У документі учасники собору визнали необхідність спільних зусиль у боротьбі за свої релігійні права. З цією метою від кожної сторони були обрані попечителі (провізори), покликані піклуватися “про усякого скривдженого... грек – за інших греків і євангеліків, а євангелік за інших євангеліків і греків і чийсь із них образи, утиски, втрати й обтяження за віру... дружесливо відвертати” (Акт, с. 304). У документі представлено інститут громадянських спостерігачів (Акт, с. 306), покликаний “не на словах, а на ділі” пильнувати дотримання рішень Варшавської конфедерації (порівн. Akta, s. 596–599).

⁹ Стародрук див.: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/389561/edition/301733?language=pl>, перевидання твору польською мовою (Ekthesis; Ектезисъ), в українському перекладі (1596 р., жовтня 6–9) і сучасне видання польськомовного твору (Broniewski, 1995).

¹⁰ У списку, поданому в “Ектезисі”, серед волинських депутатів автор згадав, зокрема, панів Дем’яна Гулевича та Остафія Малинського. А ось себе не вказав. Натомість, факт присутності автора на соборі повністю засвідчує ретельна документальність тексту, відтворення у ньому чіткої процедури ведення собору, оприлюднення важливих, з юридичного погляду, матеріалів – насамперед в обґрунтуванні легітимності повноважень константинопольського екзарха Никифора Парасхеса. Така прискіплива увага до документального корпусу панорамно відтворена в “Апокрисисі”. Оцінюючи “Ектезис”, Й. Третяк визнав, що видання твору здійснене на замовлення і коштом князя Острозького (Tretiak, s. 178). Польський історик Казімеж Ходиніцький назвав Броневського секретарем православного собору (Chodyncki, 1936a), а італійська до-

ньому духовних осіб і листи, адресовані унійним єпископам, а також деякі прийняті на соборі документи, насамперед декрет із засудженням “відступників”. У цьому своєрідному протоколі собору автор неодноразово посилався на “право і канони”, які в очах православних підтверджують його законність і правочинність прийнятих на ньому рішень. Невеликий обсяг “Ектезису” (33 сторінки), протокольна лаконічність авторського викладу може пояснюватися тим, що цей “звіт” початково готувався для подання на сеймик у Судовій Вишні 20 січня 1597 р., де після обговорення міг бути переданий як інструкція для православних послів на Варшавський сейм 10 лютого 1597 р.¹¹

1597 р. у тому ж видавництві вийшов польською мовою найвідоміший твір Броневського – “Апокрисис, або відповідь на книжки про синод Брестський 1596 р. [...]”, перевиданий наступного року в Острозі слов'яноноруською¹². Він був написаний на замовлення Острозького як відповідь православних на праці польського полеміста-єзуїта Пьотра Скарги “Брестський собор” і “Брестський собор і його захист” (1597). Названий М. Скабалановичем “першим науково-систематичним спростуванням римського вчення про главенство папи” (Скабаланович, с. 34–35, 39), “Апокрисис” досліджений у багатьох історичних, літературознавчих, філологічних студіях. Водночас заслуговує на окрему увагу юридична логіка, за допомогою якої автор обґрунтовував істинність православ'я і законність суспільно-правничого статусу Київської Церкви.

Вже у посвяті своєї праці Яну Замойському Броневський нагадав гетьману його “сентенцію”: “же въ вѣрѣ нікому не треба квалту чинити” (Апокрисис, с.1008). Й керуючись нею, розпочав твір доведенням того, що православний собор у Бересті не суперечив не лише церковним канонам, а й “праву посполитому”¹³. Автор процитував звернення учасників собору до Сигізмунда III з такою мотивацією: “взглянувши въ права, въ привилеи и конфедерації, присягою свою утвержоньи... стосуючися до протестації, яко иногды, такъ и на близко-прошломъ Варшавскомъ сеймѣ чиненой... также и декретомъ, а поступкомъ вшелякимъ и екзекуціямъ ихъ... покою посполитого межи розрозненными въ вѣрѣ... с пилностью стерегучи” (Апокрисис, с. 1050–1052). Натомість, унійний собор, за словами автора¹⁴, не підтверджений ні “свѣдоцтвомъ, ни подписами нѣчїими, ани отданьемъ до книгъ якихъ урядовыхъ не есть утвержено” (Апокрисис, с. 1026). Тож він переконаний: уже цей факт позбавляє захисників унії головної “подпоры”.

слідниця Вівіана Носілія – секретарем, спеціально найнятим князем (Nosilia, р. 215), мабуть, з огляду на підготовленість Броневського до цієї функції і довіри до нього з боку патрона. Природно, що саме секретар собору був зобов'язаний оформити його документацію.

¹¹ Про питання, порушені на сеймику у Вишні, і бурхливий перебіг сеймику див. W Wiśni (20 styeznia 1597), Chlebiak (1922). Про співпрацю на Варшавському сеймі 1597 р. православної і дисидентської партій у відстоюванні – “заради миру” – релігійної свободи, об'єднаної Актом Варшавської конфедерації, див.: Gałuszka.

¹² Київська духовна академія опублікувала пам'ятку російською мовою (1869, 1870), а її оригінальний польськомовний текст перевидано нещодавно у Польщі (Broniewski, 1994).

¹³ Надалі (ч. 1, розд. 3) Броневський пояснював юридичні підстави свого викриття унійного та захисту православного соборів, запевняючи, що буде застосовувати при цьому засади звичаєвого і Коронного – державного (“писаного”) – права. У згадці про звичаєве право він звернувся до давніх традицій, яких завжди дотримувалась Київська Церква. Державне право полеміст поділив два підвиди: загальне (закони і конституції “всѣмъ посполитыхъ”) і приватне (листи, привілеї церквам і особам), наголошуючи, що і в першому, і другому праві “вольность и трвалость релѣи Греческой знамените есть утвержена” (Апокрисис, с. 1070).

¹⁴ Натомість, Броневський звертався і до канонічного права: наприклад, він стверджував, що унійні владики зламали присягу, дану константинопольському патріархові, а відтак, уже не мають законних повноважень.

¹⁴ Натомість, Броневський чомусь не взяв до уваги грамоту Сигізмунда III від 15 грудня 1596 р., якою король наставляв “західноруських православних” приєднатися до рішень унійного собору та підкоритися митрополитові Михайлі Рогозі (№ 205, с. 92).

У наступних розділах твору Броневський звернувся до багатьох законодавчих актів і рішень, наводячи з них важливі для юридичної аргументації уривки. А саме: привілеї, надані православним на Люблінському сеймі (1569), підписаний з печатами “панамі канцлерами” Акт Варшавської конфедерації¹⁵, “Генрика” артикули і підтверджувальні присяги Стефана Баторія та Сигізмунда III “для порядку доброго, и заховання покою посполитого” (Апокрисись, с. 1084), а ще – сеймові конституції, королівські універсали і декрети, листи та заяви державних осіб і церковних ієрархів, протестації православної шляхти, ухвали трибунальських судів, постанови церковних соборів. Об’ємність представленого фактажу, чітка логіка викладу і власні оцінки засвідчили неабияку підготовку автора і професійне застосування ним правничих документів.

Посєднавши юридичну аргументацію з історичною і богословською, Броневський вийшов за межі вузької конфесійної ангажованості, наситивши текст думками, які поширювали реформатори ранньомодерної Європи: засудження насильства над свободою сумління, ствердження гідності особи, правової рівності християн різних сповідань, обмеження королівського всевладдя, впровадження суспільного договору між правителем і його народом. Саме ці гуманістичні ідеї, проголошені ще у XV ст. Петром Хельщичким, сповідувало Чеське братство. Тож Броневський розкрив в “Апокрисисі” і власні переконання.

А отже, слухними є зауваження М. Скабалановича про те, що Христофор Філалет, цитуючи Слово Боже, звертався переважно до Радзивіллової Біблії (1563), виданої у Бересті реформатами, був добре обізнаний з “Настановою в християнській вірі” (1536) Жана Кальвіна, а також захищав саме ті погляди православних, в яких вони були близькі протестантам. Дійсно, у тексті відчутні протестантські артикули, в яких єдиним главою Церкви визнано Ісуса Христа, наголошено на участі мирян у церковних справах, можливості критики ними гріховних пастирів і їхнє право “оберати годнии иереи” (Апокрисись, с. 1280). Автор виклав сповідувані євангеліками засади соборної еклезіології, що їх палко відстоювали також православні у боротьбі з унійними владиками¹⁶. Підтримав Броневський і шлюбність духовенства (з посиланням на перемишльського каноніка Станіслава Оріховського), а також звернення мирян до Христової науки (бо “богобойный о вѣрѣ розсудокъ и свѣтскимъ людемъ належить”) і Божого Слова – “свѣтскихъ особъ [...] до читанья писма святого” (Апокрисись, с. 1254, 1260). Твір відзначається типовим для протестантів постійним зверненням для підтвердження своїх думок до Біблії і головно до ранніх, найшановніших у нововірців отців Церкви, насамперед св. Августина. М. Скабаланович проводить паралелі між “Апокрисом” і працею голландського реформата Зібранта Любберта “De Para Romano [...]” (1594), в якій не тільки заперечується всевладдя у Церкві римського архієрея, а й змальовано образ папи-антихриста. Варто зазначити, що тези, подібні до Люббертових, уже були викладені багатьма європейськими реформаторами¹⁷. Бро-

¹⁵ При цьому автор представив свій критичний погляд на обставини його прийняття, змалював боротьбу у відстоюванні “волности набоженства” на сеймовій арені. Він також запевнив, що польська влада у неприйнятті рішень православного собору у Бересті діє всупереч закону, а це несе небезпеку релігійному миру.

¹⁶ Заперечення Броневським тези Пьотра Скарги щодо участі у церковних соборах тільки духовних осіб було особливо близьким православним братствам. Останні наполягали на участі у церковних справах не лише світської еліти, а й “середнього” стану (міщан, купців, ремісників). І саме такий демократичний образ Церкви, в якій панує дух апостольського братерства, проступав на сторінках “Апокрисису”.

¹⁷ У монографії американського історика Лоуренса Бака узагальнено тривалу полемічну традицію, спрямовану на заперечення супрематії папи та уособлення його постаті з антихристом. Автор проаналізу-

невський міг ознайомитися з деякими з них під час своїх студій у Віттенберзі і Гайдельберзі. Ба більше: перелічуючи кривди, яких зазнають православні від своїх католицьких опонентів, Філалет ніби принагідно засуджував також брутальні акції проти протестантів. Так, він навіть факт (подія сталась у 1591 р.) грабунку і руйнування католиками реформатського збору у Кракові або згадав “немальый разрухъ [...] против людемъ и министромъ Евангелицкогo [...] збору” у Вільні (Апокрисисъ, с.1114), де за наказом біскупа спалено протестантські видання на площі перед костелом св. Яна. А як приклад мудрого володаря Броневський згадав у “параф’їи Колоніенской” “арцибіскупа Кгепардуса”, який перейшов з католицизму в лютеранство. Йшлося про курфюрста Кельна Гебхарда фон Вальдбурга (він посідав також духовний сан), який скористався правом “чия країна, того і віра”, затвердженим на Аугсбурзькому рейхстазі (1555). Ставши протестантом, курфюрст оголосив правову рівність християн у своїх володіннях.

“Апокрисис” мав неабиякий вплив на подальшу міжконфесійну полеміку у Київській митрополії. Наочний приклад цього – перша ж реакція на твір унійного єпископа Іпатія Потія, який в “Антиризисі” (1597) цілком наслідував свого опонента: прискіпливо підібрав законодавчі документи, розгорнув юридичну контраргументацію, звернув особливу увагу на канонічно-процедурні питання діяльності Церкви¹⁸.

У деяких каталогах (Estreicher, 1915, s. 256–257, Druki, s. 104) і публікаціях (див., наприклад, Sylwetki) є припущення про імовірне написання Броневським полемічного твору, що вийшов анонімно польською мовою у 1592 р. (у Торуні?) під назвою “Стрімка відповідь на нагадування евангеликам про руйнування краківського збору [...]”¹⁹. Його автор відгукнувся на полемічну працю Пьотра Скарги “Нагадування евангеликам і всім некатоликам [...] щоб вони не обурювалися руйнуванням краківського збору [...]” (1591). Причиною появи обох творів стали події, згадані в “Апокрисисі”: напад католиків на реформатську Церкву у Кракові і побиття її парафіян. На початку “Стрімкої відповіді” вміщено короткий вірш польського поета-гуманіста Яна Кохановського на тему 120 псалма.

Отже, Скарга у брутальному тоні обурювався з приводу протестації на краківський “гвалт” якихось евангеликів. Автор порівнював їх з язичниками, злодіями, вбивцями,

вав значний корпус текстів середньовічних вільнодумців, католицьких реформаторів – прихильників соборного руху, гуситів, раних протестантських богословів (Buck). Ці тексти у XVI–XVII ст. були вельми популярні серед критиків Римської Церкви, а Чеське братство шанувало твори Яна Гуса і Петра Хельчицького, в яких образ папи та його “тиранічне правління” змальовані особливо непривабливо. Тож у виступах на Віленському синоді Шимон Теофіл Турновський, спростовуючи статті про главенство папи над Церквою, публічно називав його “антихристом римським” (Łukaszewicz, 1835, s. 178).

¹⁸ Михайло Грушевський зауважив цікавий момент в іншій праці Іпатія Потія – “Обороні св. синоду Флоренського вселенського для правовірної Русі написаного [...]” (1603), виданій під іменем Петра Федоровича. У ній автор натякав на те, що Філалет (цей “бакаляр” і “безбожний новохрещенець”) написав ще один православний твір – “Історію про листрикійський то єсть розбійничеський Ферарський, або Флоренський синод [...]” (1598), підписаний Кліриком Острозьким (справжнє ім’я автора все ще дискутується). Грушевський навіть цитує Іпатія Потія: “Але дивуюсь одному, дійсно мудрому шляхтичеві, що приложився до Філалета, так і до того Синоду (історії Флорентійського собору, виданої під іменем “Клірика”), а краще він сам обидві (книги) написав” і згадав про прихильність до цієї думки українського історика Дениса Зубрицького. Сам Грушевський назвав твір Клірика плодом колективної праці, “літературним продуктом Острозької школи” (Грушевський, с. 177–180). Попри це, натяк Іпатія Потія доволі красномовний і засвідчує очевидний вплив “Апокрисису” на інші твори Острозького кола.

¹⁹ Стародрук див. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/397647?id=397647>, сучасне перевидання в Respons. Див. також згадку про пам’ятку в описі життя Чеського братства у Познанському воєводстві (Łukaszewicz, 1835, s. 139).

перелюбниками і виправдовував напади на них “небезпечними ересями”, які виникли внаслідок Варшавської конфедерації. Останню Скарга наділив не менш образливими і лайливими оцінками. Анонім, виступаючи від імені “цілого нашого братства євангеліків”, у витриманому тоні по черзі заперечував тези свого опонента. (Ця системність нагадує подібну потезову дискусію зі Скаргою на сторінках “Апокрисису”). Анонім доводив, що звинувачення католицького автора неправдиві, ба більше – маніпулятивні. У своїх же тезах анонім показував відповідність вчення протестантів Божому Слову та ідеалу апостольської Церкви. І на підставі критики суспільного ладу у Короні і багатьох подій з її актуального політичного життя, а також наведенням правничих документів, порушуваних владою, анонім пропонував свої аргументи на захист Варшавської конфедерації, шляхетських вольностей і свободи віри. Ця полеміка привернула увагу сучасних польських дослідників²⁰. Якщо названий твір дійсно належав Броневському, то князь Острозький ще до подій у Бересті міг побачити у ньому приклад сміливого й доволі фахового виступу проти Пьотра Скарги. Утім, питання атрибуції “Стрімкої відповіді” залишається відкритим.

Я. Билінський висловив думку про належність Броневському низки рукописних творів. Перший – польською мовою під назвою “Побожний євангелік до братів цього визнання польського і литовського народу пересторога і нагадування” (без вихідних даних, зберігся у копії Пьотра Кохлевського, секретаря Криштофа II Радзивілла). Автор твору висловлював занепокоєння наступом Костьолу на свободу сумління, гальмуванням реформаційного руху у Речі Посполитій і заохочував протестантів до активнішої громадянської позиції. У творі, написаному у стилі промови і названому дослідниками взірцем політичної публіцистики, вміщено сентенції, представлені і в “Апокрисисі” (Byliński, 1994, s. 128, 150). Дослідники датують промову періодом Торунського синоду (1595–1596) або Варшавським сеймом 1611 р. (Byliński, 1994, s. 128, 150; Państwo, s. 189–190; Augustyniak, 2019, s. 242; 2000, s. 72). (Докладний аналіз тексту і міркування щодо його авторства див. Tichy; Jarczykowa, s. 166–192). Другий рукописний твір – без заголовку, польською мовою, названий у наукових студіях “Думкою побожного євангеліка про толерантність у Польщі” (1613–1616) – присвячений обґрунтуванню важливості релігійної свободи для процвітання суспільства (Byliński, 1994, s. 150; див. Tichy; Augustyniak, 2000, s. 72). Третій – двомовний (латиною і польською) рукопис, який починається фразою “Щодо моєї думки відносно свободи віросповідання”. Цей текст (в якому присутнє посилання на “Побожного євангеліка”, написаного “більше десяти років тому”) був представлений Броневським на Варшавському сеймі (1611) і написаний, як зазначає Я. Билінський, “з чудовим знанням справи та контраргументами” (Byliński, 1994, s. 128–134; 2016, s. 161). Автор твору, вражений ситуацією в Європі у переддень Тридцятилітньої війни, закликав одновірців бути готовими до боротьби за свої релігійні права. А ще Я. Билінський вважає Марціна Броневського автором польськомовного рукопису, названого дослідниками “Непомірність проти священнослужителів” (1611–1615) (Byliński, 1994, s. 137), і латиномовного тексту, в якому адвокатувались інтереси Бранденбурга і зміст якого “Броневський знав напам’ять, за всякої нагоди його застосовуючи” (Byliński, 2016, s. 66, 161). Однак авторство цих рукописів також поки що дискутується²¹.

²⁰ Змістовне порівняння творів Скарги та аноніма див.: Obremski.

²¹ За припущенням О. Брюкнера, Марцін Броневський міг бути автором латиномовного твору “Вирок на сеймику перед вальним сеймом 1615 р.”, який також зберігся у рукописі. Його виявив у 1891 р. польський історик Йозеф Коженевський в Імператорській публічній бібліотеці у Санкт-Петербурзі, а саме у теці з

Підіб'ємо підсумки. Марцін Броневський був непересічним політичним діячем – парламентарем і рокошанином, репрезентантом гуманістичних переконань Чеського братства, палким захисником інтересів релігійних меншин, симпатиком православних. Попри це, його постать лише відносно недавно привернула спеціальну увагу дослідників, насамперед польських. В українській історіографії Броневський викликає найбільше зацікавлення насамперед як автор “Апокрисису”, значно менше – як учасник політичних і церковних подій. Натомість, він наполегливо працював над налагодженням співпраці між протестантською і православною елітами, і це відповідало духу толерантності, властивого Чеському братству. Броневський прагнув підтримати Київську Церкву на сеймах і сеймиках, щоб надати нового імпульсу її ідейному протистоянню з опонентами. Цей імпульс, завдяки чіткій системі аргументів, залученню значної документальної бази, активному впровадженню правничого дискурсу, передався наступній конфесійній полеміці.

Безперечно, вістря суспільної, церковної і літературної діяльності Марціна Броневського було спрямовано насамперед на захист Варшавської конфедерації і релігійної свободи, та саме ця боротьба стала важливим мотивом зближення протестантів і православних у Київській митрополії періоду Реформації.

Список посилань

Акт конфедерации, заключенной в Вильно шляхетством Речи Посполитой православного и протестантского исповеданий для взаимной защиты от гонений со стороны католического духовенства, 1997. В: *Уния в документах*. Минск: Лучи Софии.

Апокрисисъ. Сочиненіе Христофора Филалета. В двухъ текстахъ, польскомъ и западно-русскомъ 1597–1599 года, 1882. В: *Русская историческая библиотека издаваемая Археографическою комиссіею*. Санкт-Петербург: Тип. А. М. Котомина и К, 2 (7), с. 1003–1820.

1598 года, 13 апрѣля. Универсал короля Сигизмунда III о сохранении мира между униатами и православными и такого же положения, какое было, до следующего сейма, 1904. В: *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Киевскомъ военном, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ*. Киевъ: Тип. Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1 (10): Акты, относящіяся къ исторіи Галицко-русской православной церкви (1423–1714 г.г.).

Баркулабовская летопись, 1975. В: *Полное собрание русских летописей*. Москва: Наука, 32: Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного.

Вирський, Д., 2013. *Роксолани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст.–1659)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Грушевський, М., 1995. *Історія української літератури*. Перше відродження (1580–1610 рр.), 5 (2). Київ: Либідь.

Грамота короля Сигизмунда западнорусскимъ православнымъ съ убѣжденіемъ присоединится къ унії. № 205. – Декабря 15. – Р.-п. – 7л. В: *Описаніе документовъ Архива западнорусскихъ уніатскихъ митрополитовъ*. С.-Петербургъ: Синодальная типографія, 1897, 1 (1470–700).

документами стосовно рокошу Жебжидовського. На жаль, маємо лише цю коротку згадку про рукопис, який, за свідченням Коженевського, закінчується промовою автора про виборче право та вибори короля (Brückner, 1911, s. 573, 585–588).

Довбищенко, М., 2008. *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI–перша половина XVII ст.)*. Київ: ПП Сергійчук М. І.

Ектезисъ. Православное полемическое сочинение 1597 года, 1903. В: *Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссією*. Петербургъ: Сенатская типографія, 1: Памятники полемической литературы въ Западной Руси, 3, с. 330–376.

Жукович, П. Н., 1901. *Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.)*. Санкт-Петербург: Тип. Главн. управл. уделов.

Корнієнко, В. В., 2011. *Корпус графіті Софії Київської (XI–початок XVIII ст.)*. Київ: Горобець, 3: Центральна назва, с. 91 (графіті № 1932), 351.

Любащенко, В., 2001. *Кирилл Лукарис и протестантизм. Опыт межцерковного диалога*. Одесса: Богомыслие.

Мицько, І. З., 1990. *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*. Київ: Наукова думка.

Пазднякоў, В. *Артыкулы: Бранеўскі Марцін. Электронная энцыклапедыя “Вялікае Княства Літоўскае”*. [online] Доступно: <<http://vkl.by/articles/330>> [дата звернення 28 лютого 2023].

Публіцистичний твір про хід Брестського антиуніатського собору: “Ектезис, або коротке зібрання справ, які відбувалися на партикулярному, тобто на помісному, синоді в Бресті Литовському”, 1988. 1596 р., жовтня 6–9. В: *Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X–початок XVII ст.): Зб. док. і матеріалів*. Київ: Наук. думка, с. 127–144.

Скабаланович, Н., 1873. *Объ Апокрисисъ Христофора Филалета*. Санкт-Петербург: Тип. К. В., Трубникова.

Яременко, П. К., 1964. *Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”*. Львів: Видавництво Львівського університету.

Akta synodów różnowierczych w Polsce, 3, 1983. М., Sipayłło, oprac. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Małopolska, 1571–1632, s. 596–599.

Atwood, C. D., 2009. *The Theology of the Czech Brethren from Hus to Comenius*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Augustyniak, U., 2019. Konflikt wartości stanowych, patronackich i wyznaniowych w kręgu Radziwiłłów birżańskich w I. połowie XVII wieku. In: *Honestas et turpitud. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. E. Dubas-Urwanowicz, M., Kupczewska, K., Łopatecki i J., Urwanowicz, red. Białystok: Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 231–253.

Augustyniak, U., 2000. Non de fide, sed de securitate pacis. Wiara i polityka w poglądach ewangelików w Rzeczypospolitej w latach 1631–1632. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 44, s. 71–99.

Broniewski, M., 1994. *Apokrisis abo odpowiedź na książki o synodzie brzeskim 1596, imieniem ludzi starożytnej religii greckiej przez Chrystophora Philaletha*. J., Byliński i J., Długosz, oprac. Wrocław etc.: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Broniewski, M., 1995. *Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiasnym synodzie w Brześciu Litewskim*. J., Byliński i J., Długosz, oprac. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Brückner, A., 1896. Spory o unię w dawnej literaturze. *Kwartalnik Historyczny*, 10, s. 578–644.

Brückner, A., 1911. Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t.11/12, 1910 [recenzja]. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury*

polskiej, 10 (1/4), s. 573–588.

Buck, L. P., 2014. *The Roman Monster: An Icon of the Papal Antichrist in Reformation Polemics*. Kirksville: Truman State University Press.

Byliński, J., 1994. *Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III*. Wrocław: Wydawnictwo INNE.

Byliński, J., 2016. *Sejm z 1611 roku. W nowym opracowaniu*. Wrocław: Drukarnia Beta-druk.

Chlebik, H., 2022. Rozdwojenie sejmiku wiszeńskiego w 1597 r. *Rocznik Filozoficzny Ignatianum*, 28 (2), s. 215–235.

Chodynicki, K., 1936a. Broniewski Marcin. In: *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 2, s. 461–462.

Chodynicki, K., 1936b. Broniewski Prokop. In: *Polski Słownik Biograficzny*. Kraków: Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 2, s. 464–465.

Czapliński, W., 1966. *O Polsce siedemnastowiecznej (Parę uwag o tolerancji w Polsce w okresie kontrreformacji)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Druki toruńskie XVI wieku, 1969. L. Jarzębowski, zebrał i oprac. Toruń.

Ekthesis abo krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiastnym Synodzie w Brześciu Litewskim. W Krakowie 1597. *Чтения въ Императорскомъ Обществе въ историю и древности російскихъ при Московскомъ университетѣ*, 1879, 1, c. 1–30.

Estreicher, K., 1894. *Bibliografia polska. Wiek XV–XVIII*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 13 (3/4).

Estreicher, K., 1915. *Bibliografia polska*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 26.

Gałużka, J., 2019. Senatorowie wobec spraw wyznaniowych na sejmie 1597 roku. *Przegląd nauk historycznych*, 18 (2), s. 209–228.

Jarczykowa, M., 2006. „Papirowe materie” Piotra Kochlewskiego. O działalności pisarskiej Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Kempa, T., 2002. Akademia Ostrogska. In: *Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik, red. Białystok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, s. 61–65.

Kempa, T., 2007a. Wizyty protosyngla Cyryla Lukarysa w Rzeczypospolitej. In: *The Orthodox Church in the Balkans and Poland connections and common tradition*. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i W. Walczak, red. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 87–103.

Kempa, T., 2007b. *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Korolko, M., 1974. *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół Konfederacji Warszawskiej w latach 1573–1658*. Warszawa: PAX.

Kosman, M., 1978. *Protestanci i kontrreformacja. Z dziejów tolerancji wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*. Wrocław etc.: Ossolineum.

Łukaszewicz, J., 1835. *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*. Poznań: Czcionkami drukarni Karola Pompejusza.

Łukaszewicz, J., 1842. *Dzieje Kościołów wyznania helweckiego w Litwie*. Poznań: W Druкарни Orędownika na Garbrach, 1.

- Łukaszewicz, J., 1853. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawniej Malej Polsce*. Poznań: Nakł. Księgarni Jana Konstantego Zupańskiego.
- Maciuszko, J. T., 1984. *Konfederacja Warszawska 1573 roku. Geneza, pierwsze lata obowiązywania*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Melnyk, M., 2023. Dialog prawosławno-protestancki na ziemiach ruskich I Rzeczypospolitej (przełom XVI i XVII w.). *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 13 (2), s. 177–184.
- Nosilia, V., 2016. L'argomento politica in Antirrēsis di Hipacy Pocij. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 10, s. 213–225.
- Obremski, K., 2013. Konfederacja Warszawska, ksiądz Piotr Skarga i mowa podszyta nienawiścią. *Terminus*, 15, 1 (26), s. 51–80.
- Ochman, S., 1970. *Sejmy z lat 1615–1616*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Państwo świeckie czy księżę? Spór o rolę duchowieństwa katolickiego w Rzeczypospolitej w czasach Zygmunta III Wazy. Wybór tekstów*, 2013. U. Augustyniak, wyd. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Pawłowska-Kubik, A., 2019. *Rokosz sandomierski (1606–1609). Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Pawłowska-Kubik, A., 2020. Sprawa compositio inter status w czasie rokoszu Sandomierskiego (1606–1609). *Kwartalnik Historyczny*, 127 (3), s. 473–505.
- Petkunas, D., 2009. The Consensus of Sandomierz: An Early Attempt to Create a Unified Protestant Church in 16th Century Poland and Lithuania. *Concordia Theological Quarterly*, 73, pp. 317–346.
- Puncta rokoszowe, które czytał Pan Broniewski w kole 24 Augusti 1606, 1893. In: *Rokosz Zebrzydowskiego, materiały historyczne poprzedzone przedmową i rozprawą pod tytułem "Konfederacja i rokosz w dawnym prawie państwowem polskim"*. A. Rembowski, wyd. Warszawa: Nakładem Świdzińskich, s. 293–294.
- Respons w porywczą dany na Upominanie do ewangelików o zburzeniu zboru Krakowskiego i na Przestrożę do katolików od kogoś uczynioną w roku 1592. [Toruń]. [Andrzej Cotenius]. In: Korolko, M., 1974. *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół Konfederacji Warszawskiej w latach 1573–1658*. Warszawa: PAX, s. 216–259.
- Sławiński, W., 2002. Projekty politycznej i religijnej współpracy protestancko-prawosławnej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod koniec XVI wieku. *Czasy Nowożytne*, 12, s. 37–41.
- Sobieski, W., 2012. *Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III*. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1902. [Reprint Graf_ika].
- Staręgowski, B., 2017. Rękopis listu Marcina Broniewskiego do Krzysztofa Radziwiłła datowany na 27 kwietnia 1624 r. Edycja źródłowa. *Koło Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, 20, s. 185–189.
- Stebelski, I., 1866. *Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim [...]*. Lwów: Nakładem Xięgarni Zelmana Igla, 2.
- Strzelecki, A., 1935/1936. Udział i rola różnowierstwa w rokoszu Zebrzydowskiego (1606–1607). In: *Reformacja w Polsce*. Warszawa: Towarzystwo do Badania Dziejów Reformacji w Polsce, 7/8, s. 101–184.
- Sylwetki z dziejów Reformacji w Polsce. Broniewski Marcin, 2013. *Informator Parafialny*, 6 (117), s. 6–7.
- Tazbir, J., 1967. *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII wieku*. Warszawa: PIW.

Tazbir, J., 1999. *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

Tichy, J., 1960. Dwa pisemka ulotne o sytuacji polskiego protestantyzmu latach XVII w. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 5, s. 173–184.

Tretiak, J., 1912. *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*. Kraków: Nakładem Akademii umiejętności.

W Wiśni, 20 stycznia 1597. Instrukcja sejmiku wiszeńskiego posłów na sejm dana, 1909. In: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*. Lwów: Z drukarni E. Winiarza, 20. Lauda sejmikowe, 1. Lauda wiszeńskie 1572–1648 r., s. 100–103.

Wengerscii, A., 1679. *Libri quatuor Slavoniae reformatae [...]*. Amstelodami: Apud. Janssonio Waesbergios.

Wielądko, W. W., 1794. *Heraldyka czyli Opisanie familii, y krwi związku szlachty polskiej y W. X. Litt: z ich herbami*. Warszawa: Drukarnia Piotra Zawadzkiego, 2.

Wisner, H., 1974. Walka o realizację Konfederacji Warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 19, s. 129–149.

References

Act of Confederation Concluded in Vilna by the nobility of the Commonwealth of the Orthodox and Protestant confessions for mutual protection from persecution by the Catholic clergy, 1997. In: *Uniya v dokumentakh*. Minsk: Luchi Sofii. (In Russian)

Acts of Dissident Synods in Poland, 1983. M., Sipayło, proc. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 3: Małopolska, 1571–1632, pp. 596–599. (In Polish)

Apocrisis. The work of Christopher Philaletes. In two texts, Polish and Western Russian, 1597–1599, 1882. In: *Russian Historical Library published by the Archeographic Commission*. Sankt-Peterburg: Tip. A. M. Kotomina i K, 2 (7), pp. 1003–1820. (In Slavic-Russian)

1598, April 13. Universal of King Sigismund III on the Preservation of Peace between the Uniates and the Orthodox and the same Situation as it was until the Next Sejm, 1904. In: *Archive of South-Western Russia, published by the Commission for the Analysis of Ancient Acts of the highest established under the Kiyevan Military, Podolian and Volhynian Governor-General*. Kiyev: Tip. N. T. Korchak-Novitskago, 1 (10): Akty, odnosyashchiesya k istorii Galitsko-russkoy pravoslavnoy tserkvi (1423–1714 g.g.). (In Russian)

Atwood, C.D., 2009. *The Theology of the Czech Brethren from Hus to Comenius*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Augustyniak, U., 2019. Conflict of status, patronage and religious values in the circle of the Birzhansky Radziwiłłs in the first half of the 17th century. In: *Honestas et turpitudine. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki and J. Urwanowicz, ed. Białystok: Polskie Towarzystwo Historyczne, pp. 231–253. (In Polish)

Augustyniak, U., 2000. Non de fide, sed de securitate pacis. Faith and politics in the views of Evangelicals in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the years 1631–1632. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 44, pp. 71–99. (In Polish)

Barkulabov Chronicle, 1975. In: *Complete collection of Russian Chronicles*. Moskva: Nauka, 32: Khroniki: Litovskaya i Zhmoyskaya, i Bykhovtsa. Letopisi: Barkulabovskaya, Averki i Pantsyrnogo. (In Russian)

Broniewski, M., 1994. *Apokrisis or answer to books about the Synod of Brest 1596*,

named after the people of the ancient Greek religion by Chrystophor Philaleth. J. Bylinski and J. Dlugosz, proc. Wrocław etc.: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish)

Broniewski, M., 1995. *Ekthesis or a short collection of matters that were happening at the particular that is local synod in Brest-Litovsk*. J. Byliński and J. Długosz, proc. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish)

Brückner, A., 1896. Disputes about union in ancient literature. *Kwartalnik Historyczny*, 10, pp. 578–644. (In Polish)

Brückner, A., 1911. Archive for the history of literature and education in Poland, vol. 11/12, 1910 [review]. *Literary Diary: a quarterly journal devoted to the history and criticism of Polish literature*, 10 (1/4), pp. 573–588. (In Polish)

Buck, L. P., 2014. *The Roman Monster: An Icon of the Papal Antichrist in Reformation Polemics*. Kirksville: Truman State University Press.

Byliński, J., 1994. *Marcin Bronevsky – Tribune of the Greater Poland nobility in the times of Sigismund III*. Wrocław: INNE Publishing House. (In Polish)

Byliński, J., 2016. *Sejm of 1611. In a new development*. Wrocław: Beta-druk Printing House. (In Polish)

Chlebig, H., 2022. Splitting of the sejmik in Vyshnia in 1597. *Rocznik Filozoficzny Ignatianum*, 28 (2), pp. 215–235. (In Polish)

Chodynicki, K., 1936a. Bronevsky Marcin. In: *Polish Biographical Dictionary*. Krakow: Print Polish Academy of Skills, 2, pp. 461–462. (In Polish)

Chodynicki, K., 1936b. Bronevsky Prokop. In: *Polish Biographical Dictionary*. Krakow: Print Polish Academy of Skills, 2, pp. 464–465. (In Polish)

Czapliński, W., 1966. *On seventeenth-century Poland (A few remarks on tolerance in Poland during the Counter-Reformation)*. Warszawa: PIW. (In Polish)

No. 205. – December 15. – Letter of King Sigismund to Western Russian Orthodox with Conviction will join the Union. – Man.-pt. – 7 leaf, 1897. In: *Opisaniye dokumentov Arkhiva zapadnorusskikh uniatskikh mitropolitov*. Sankt-Peterburg: Sinodal'naya tipografiya, 1 (1470–700). (In Russian)

Dovbyshchenko, M., 2008. *The Volyn nobility in religious movements (end of the 16th–first half of the 17th centuries)*. Kyiv: PP Serhiychuk M. I. (In Ukrainian)

Ekthesis or a short collection of matters that were happening at the particular that is local Synod in Brest-Litovsk. In Krakow 1597. In: *Chteniya v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh pri Moskovskom universitete*, 1879, 1, pp. 1–30. (In Polish)

Ekthesis. Orthodox polemical work of 1597, 1903. In: *Russian Historical Library, published by the Imperial Archaeographic Commission*. Peterburg: Senatskaya tipografiya, 1: Pamyatniki polemicheskoy literatury v Zapadnoy Rusi, 3, pp. 330–376. (In Polish)

Estreicher, K., 1894. *Polish bibliography. 15th–18th centuries*. Krakow: Jagiellonian University Printing House, 13 (3/4). (In Polish)

Estreicher, K., 1915. *Polish bibliography*. Krakow: Jagiellonian University Printing House, 26. (In Polish)

Gałuszka, J., 2019. Senators towards religious matters at the Sejm of 1597. *Review of Historical Sciences*, 18 (2), pp. 209–228. (In Polish)

Hrushevs'kyy, M., 1995. *History of Ukrainian literature. The first revival (1580–1610 years)*, 5 (2). Kyiv: Lybid'. (In Ukrainian)

In Vyshnia, January 20, 1597. Instructions for the sejmik in Vyshnia of the deputies to the Sejm, 1909. In: *Town and land Acts from the times of the Polish Republic from the so-*

called *Bernardine Archives in Lviv*. Lviv: From the Printing House of E. Winiarz, 20. Parliamentary lauds, 1. Vyshnianian lauds 1572–1648 years, pp. 100–103. (In Polish)

Jarczykowa, M., 2006. “*Papirowe materials*” by Piotr Kochlewski. *On the writing activity of the Birzhansky Radziwills in the first half of the 17th century*. Katowice: Publishing House of the University of Silesia. (In Polish)

Kempa, T., 2002. Ostroh Academy. In: *Orthodox education in the Polish Republic*. A. Mironowicz, U. Pawluczuk and P. Chomik, ed. Białystok: Department of History of Borderland Cultures, Institute of Sociology of the Białystok University, pp. 61–65. (In Polish)

Kempa, T., 2007a. The visits of the protosingle Cyril Lukarys to the Republic of Poland. In: *The Orthodox Church in the Balkans and Poland connections and common tradition*. A. Mironowicz, U. Pawluczuk and W. Walczak, ed. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, pp. 87–103. (In Polish)

Kempa, T., 2007b. *Against the Counter-Reformation. Protestants and Orthodox Christians in defense of Religious Freedoms in the Polish-Lithuanian Commonwealth at the end of the 16th and in the first half of the 17th century*. Toruń: Adam Marshall Publishing House. (In Polish)

Korniyenko, V. V., 2011. *The corpus of Graffiti St. Sophia's Cathedral of Kyiv (XI–early XVIII centuries)*. Kyiv: Horobets', 3: Tsentral'na nazva. p. 91 (hraffiti № 1932), 351. (In Ukrainian)

Korolko, M., 1974. *A Gem of a Free Conscience. Polemics around the Warsaw Confederation in the years 1573–1658*. Warszawa: PAX. (In Polish)

Kosman, M., 1978. *Protestants and the Counter-Reformation. From the History of Religious Tolerance in the Republic of Poland in the 16th–18th centuries*. Wrocław etc.: Ossolineum. (In Polish)

Lyubashchenko, V., 2001. *Cyril Lukarys and Protestantism. Experience of Interchurch Dialogue*. Odessa: Bogomyshliye. (In Russian)

Łukaszewicz, J., 1835. *About the Churches of the Czech Brethren in former Greater Poland*. Poznan: Fonts of Charles Pompey's Printing House. (In Polish)

Łukaszewicz, J., 1842. *History of the Helvetic Churches in Lithuania*. Poznan: At the Protector's Printing House in Garbary, 1. (In Polish)

Łukaszewicz, J., 1853. *History of the Helvetic Churches in former Little Poland*. Poznan: Print of Jan Konstanty Zupański Bookstore. (In Polish)

Maciuszko, J. T., 1984. *Warsaw Confederation 1573. Origin, First Years of Operation*. Warsaw: Christian Theological Academy. (In Polish)

Melnyk, M., 2023. Orthodox-Protestant dialogue in the Ruthenian Lands of the First Polish Republic (the turn of the 16th and 17th centuries). *East European Review*, 13 (2), pp. 177–184. (In Polish)

Myts'ko, I. Z., 1990. *Ostroh Slavic-Greek-Latin Academy (1576–1636)*. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukrainian)

Nosilia, V., 2016. The political argument in Hipacy Pocij's Antirrēsis. *Poznan Slavic Studies*, 10, pp. 213–225. (In Italian)

Obremski, K., 2013. The Warsaw Confederation, Father Piotr Skarga and speech lined with hatred. *Terminus*, 15, 1 (26), pp. 51–80. (In Polish)

Ochman, S., 1970. *Sejms from 1615–1616*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. (In Polish)

1596, October 6–9. Publicistic work about the progress of the Brest Anti-Uniate Council: “Ecthesis, or a short collection of cases that took place at the particular, that is, at the local,

Synod in Brest Litovsk". 1988. In: *The struggle of South-Western Russia and Ukraine against the expansion of the Vatican and the Union (10th–beginning of the 17th century): Col. dock. and materials*. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 127–144. (In Ukrainian)

Pawłowska-Kubik, A., 2019. *The Sandomierz Rokosz (1606–1609). The Republic at a Political Crossroads*. Toruń: Scientific Publishing House of the Nicolaus Copernicus University. (In Polish)

Pawłowska-Kubik, A., 2020. The case of compositio inter status during the Sandomierz Rokosz (1606–1609). *Kwartalnik Historyczny*, 127 (3), pp. 473–505. (In Polish)

Pazdniakoŭ, V. *Articles: Branevsky Martin. Electronic encyclopedia "Grand Duchy of Lithuania"*. [online] Available at: <<http://vkl.by/articles/330>> [Accessed 28 February 2023]. (In Belarussian)

Petkunas, D., 2009. The Consensus of Sandomierz: An Early Attempt to Create a Unified Protestant Church in 16th Century Poland and Lithuania. *Concordia Theological Quarterly*, 73, pp. 317–346.

Profiles from the History of the Reformation in Poland. Bronevsky Marcin, 2013. *Informator Parafialny*, 6 (117), pp. 6–7. (In Polish)

Rebellion points read by Mr. Bronevsky in a circle on August 24, 1606, 1893. In: *Zebrzydowski's Rokosz, historical materials preceded by a preface and a hearing entitled "Confederation and rebellion in the old Polish State Law"*. A. Rembowski, publ. Warsaw: Print of Świdziński, pp. 293–294. (In Polish)

Respons impetuous given on the Admonition to the Evangelicals about the destruction of the Cracow Church and on the Warning to the Catholics made by someone in 1592. [Toruń]. [Andrzej Cotenius]. In: Korolko, M., 1974. *A Gem of a Free Conscience. Polemics around the Warsaw Confederation in the 1573–1658 years*. Warsaw: PAX, pp. 216–259. (In Polish)

Secular Lordship or Priests? The Dispute over the role of the Catholic Clergy in the Republic of Poland in the times of Sigismund III Vasa. Selection of texts, 2013. U. Augustyniak, wyd. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish)

Skabalanovich, N., 1873. *About the Apocrysis of Christopher Philaletes*. Sankt-Peterburg: Tip. K. V. Trubnikova. (In Russian)

Sławiński, W., 2002. Protestant-Orthodox political and religious cooperation projects in the Polish-Lithuanian Commonwealth at the end of the 16th century. *Czasy Nowożytne*, 12, pp. 37–41. (In Polish)

Sobieski, W., 2012. *Confessional Hatred of the Crowds during the reign of Sigismund III*. Warszawa: Druk P. Laskauera and W. Babickiego, 1902. [Reprint Graf_ika]. (In Polish)

Staregowski, B., 2017. Manuscript of a letter from Marcin Bronevsky to Krzysztof Radziwiłł dated April 27, 1624. Source edition. *Wheel of History. Journal affiliated with the Institute of History of the University Maria Curie-Skłodowska*, 20, pp. 185–189. (In Polish)

Stebelski, I., 1866. *Two Great Lights on the Polotsk Horizon [...]*. Lviv: Print of the Zelman Iгла Bookshop, 2. (In Polish)

Strzelecki, A., 1935/1936. Participation and role of dissenters in Zebrzydowski's rebellion (1606–1607). In: *Reformation in Poland*. Warsaw: Society for the Study of the Acts of the Reformation in Poland, 7/8, pp. 101–184. (In Polish)

Tazbir, J., 1967. *A Lordship without Stakes. Sketches from the History of Tolerance in Poland in the 16th and 17th centuries*. Warszawa: PIW. (In Polish)

Tazbir, J., 1999. *Reformation, Counter-Reformation, Tolerance*. Wrocław: Wydawnictwo

Dolnośląskie. (In Polish)

Tichy, J., 1960. Two writings about the situation of Polish Protestantism in the 17th century. *Renaissance and Reformation in Poland*, 5, pp. 173–184. (In Polish)

Toruń prints of the 16th century, 1969. L., Jarzębowski, col. and prac. Toruń: Państwowy Instytut Wydawniczy. (In Polish)

Tretiak, J., 1912. *Piotr Skarga in the History and Literature of the Union of Brest*. Kraków: Print of the Academy of Skills. (In Polish)

Wengerscii, A., 1679. *The Four Books of Slavic Reformation [...]*. Amstelodami: Apud. Janssonio Waesbergios. (In Latin)

Wielądsko, W. W., 1794. *Heraldry, or Description of the family, y blood relations of the Polish nobility, and W. X. Litt: with their coats of arms*. Warsaw: Piotr Zawadzki Printing House, 2. (In Polish)

Wisner, H., 1974. The fight for the implementation of the Warsaw Confederation during the reign of Sigismund III Vasa. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 19, pp. 129–149. (In Polish)

Vyrs'kyy, D., 2013. *A Roksolians among the Sarmatians: Historiography of the Polish-Lithuanian Commonwealth of Ukraine (end of the 15th century–1659)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. (In Ukrainian)

Yaremenko, P. K., 1964. *Ukrainian writer-polemicist Chrystofor Filalet and his "Apokrysis"*. Lviv: Lviv University Publishing House. (In Ukrainian)

Zhukovych, P. N., 1901. *Seim struggle of the Orthodox West Russian Nobility with e Church Union (until 1609)*. Sankt-Peterburg: Tip. Glavn. upravl. udelov. (In Russian)

IN DEFENSE OF THE WARSAW CONFEDERATION: ADDITIONS TO THE BIOGRAPHY OF MARCIN BRONEVSKY

Viktorya LYUBASHCHENKO

*Ukrainian Catholic University
17, Svetsitskoho Str., Lviv, 79011
Institute of Church History
e-mail: doc_lub@ukr.net*

Abstract

Background: 450 years ago, the Act of the Warsaw Confederation was adopted in the Polish-Lithuanian Commonwealth. It proclaimed the right of the ruling class to choose a religion and made it possible for the nobility to defend religious freedom. Despite the rejection of the Act by its opponents in the Senate and Sejms, this document had a significant impact on religious processes in the State, activating the Protestant Reformation and the emigration of freethinkers and religious minorities persecuted in Europe. The Confederation pushed the Polish Catholic Church to more decisive opposition to its opponents and intensified its polemics against Protestants. The Warsaw Confederation was also of considerable importance for the eastern lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth: it influenced the desire for reform of the Kyivan Church and the union choice of its bishopric, the rapprochement of Orthodox Christians and Protestants in defending their status and religious rights, and the appearance of a

whole series of their polemical monuments. The relevance of this problem confirms the constant interest in it of Ukrainian historiography, in which the main attention is paid to church-historical and theological aspects of religious disputes. The legal discourse of confessional confrontation, which contributed to the active introduction of legal argumentation into polemical texts, has been less researched.

Purpose: On the example of the social-political activities of the Polish nobleman Marcin Bronevsky, his participation in religious polemics on the lands of the Kyivan Metropolitanate are revealed more and less known episodes of cooperation between Protestants and Orthodox Christians in joint struggle for the execution of the Act of the Warsaw Confederation. In the analysis of Bronevsky's literary heritage, emphasis is placed on his use of legal documents and arguments important for the introduction of legal discourse into religious polemics. The author of the article substantiates the opinion that an important factor in Bronevsky's cooperation with the Calvinists and his support of the Orthodox Christians was his membership in the Czech Brotherhood (Jednota bratrská, Unitas Fratrum). Because the exclusive ecclesiology of the Czech Brotherhood was nourished by the spirit of tolerance and a disposition for religious dialogue.

Results: The article summarizes and supplements the information about Marcin Bronevsky, which is presented in ancient and modern Ukrainian and foreign scientific studies. The author of the article thinks that Bronevsky arouses traditional interest in Ukrainian historiography primarily as the author of the polemical work "Apokrysis", but it is still overlooked his participation in political and church events that contributed to the formation of a political alliance between the Protestant and the Orthodox elites in their joint struggle for religious freedom.

Keywords: the Warsaw Confederation, Marcin Bronevsky, the Czech Brotherhood, struggle for freedom of religion, the Kyivan Metropolitanate, Protestant-Orthodox relations.